

HERMANN RÓBERT
Megcsonkított memoárok
 Miről írt Mészáros Lázár?

185-ben komoly feltűnést keltett, amikor Szörényi László egy nagy (noha csak meghúzva megjelent) tanulmányban foglalkozott a magyar klasszikusok, különösen a XX. századi magyar klasszikusok 1948 utáni életműkiadásával. Kiderítette ugyanis, hogy a korszaknak szinte egyetlen olyan magyar írója sem volt, akinek a munkáit „ad usum delphini” ne csonkították volna meg, vagy – ami még súlyosabb – ne írták volna át e kiadásokhoz annak érdekében, hogy az olvasó elé kerülő szövegek nagyjából megfeleljenek a kor ideológiai követelményeinek, illetve a hivatalos kultúrpolitika által az illető személyekről kialakított vagy kialakítani szándékozott képnek. A tanulmány csak 2000-ben jelent meg teljes terjedelmében, s vigaszunkul szolgálhat, hogy 1989 óta – leszámítva a szakmányban nyomott zugkiadásokat – ma már valóban a teljes és hiteles szövegeket vehetjük kézbe.

Tudomásunk szerint nem készült hasonló összefoglaló a történeti jellegű munkák, így emlékiratok és naplók kiadásainak hasonló visszasságairól, noha maga Szörényi is említette pl. Táncsics Mihály és Jósika Miklós emlékiratainak megcsonkítását. Az alábbiakban az 1848–1849-es tárgyú emlékiratok és naplók kiadásait vizsgáljuk ebből a szempontból.

Cenzúra, öncenzúra és gyengéd tekintetek – az 1848–1849-es naplók és emlékiratok delfinizálása

Tehát hogyan állunk ezek kiadásával? Mennyire megbízhatók és teljesek azok a kiadványok, amelyek rendelkezésünkre állnak? Nos, a tapasztalat ezen a téren is elszomorító. Az események óta elmúlt százhatvan évben bizony tucatjával jelentek meg olyan kiadványok, amelyek sem teljesnek, sem pontosnak nem voltak mondhatók.

Az első „delfinizálásokra” mentségül szolgálhat a 1849 augusztusa utáni magyarországi katonai önkényuralom s ennek természetes velejárója, a cenzúra. Az egyik első áldozat nem kisebb személyiség volt, mint a forradalom vezetője, Kossuth Lajos. Kossuth az 1849. szeptember 12-én a bulgáriai Vidinből *Az Angol- és Frankhonbani magyar követ- s diplomáciai ügynökségeknek* szóló levelében fejtette ki véleményét a szabadságharc végnapjairól, a vereség okairól, s szintén itt

vetett számot a magyar ügy további diplomáciai lehetőségeivel. A nyílt levél rövidesen megjelent németül, angolul, franciául és olaszul, s 1850-ben a szabadságharc utáni történeti publicisztika egyik legmozgékonyabb alakja, Szilágyi Sándor adta ki magyar fordításban – természetesen erősen meghúzva; azaz kihagyta belőle mindazt, amit Kossuth a magyar küzdelem lehetőségeiről, Ausztria gyengeségéről és orosz függőségéről írt.

Szintén a cenzúráról való félelem vehette rá Egressy Gábort arra, hogy törökországi naplóját jelentősen megcsonkítva és átírva adja közre 1851-ben. Noha a munka csak részben tekinthető naplónak, ugyanis az 1849. július–augusztusi részeknél gyanítható, hogy a szerző utólag kötötte naphoz feljegyzéseit, részletességgel ez a diárium egyike a törökországi magyar emigráció történetére vonatkozó legfontosabb forrásoknak. A kihagyások és átfogalmazások viszonylag könnyen követhetők, itt csupán egy példát hoznánk. Az 1849. július 25-i, berecki feljegyzésben, a kiadott részben a következőket olvashatjuk: „Bem csatáiról beszélve, – minők [Petőfi] Sándor szerint a világtörténetben még elő nem fordultak, – elragadtatásában Bemet minden idők legnagyobb emberévé emelte. Efölött támadt köztünk a legelső komoly vita; minthogy én szintűgy el vagyok fogulva Shakespeare iránt, mint ő az öreg iránt.” Ezt a kéziratot naplóban még a következő, kihagyott passzus követi: „Én egyfelől a hőst, másfelől a teremtő szellemet úgy fogva fel, mint az emberiség nyavalyájának gyógyító mestereit, de kiknek eljárása egészen ellenkező, s feltéve, de meg nem engedve, hogy e kettőnek annyira különböző cselekvés módja egymással hasonlatba jöhet; akkor én őket ily párvalba tevém: a költői szellem májusi nap, mely tenyészt; a hős júliusi nap, mely éget. A költő éltető szellő; a hős fojtó siroccó. Amaz tavaszi lanyha eső; emez nyári jégzápor.” Mindez annyiból örömmel töltheti el a kutatót, hogy az eredeti szöveg helyreállítható, s egykor talán kiadható; kevésbé örömteli, hogy Egressy naplóját legutóbb nem a kézirat, hanem az 1851. évi kiadás alapján jelentették meg, reprintben, s nyomtatás közben sikerült elveszíteni az 1. oldalt; azaz a delfinizált szöveg tovább delfinizálódott.

Tanulmányunk szűkebb tárgya, Mészáros Lázár emlékirata szintén ilyen átigazított, átdolgozott, átírt és megcsonkított kiadásban jelent meg 1866–1867 fordulóján. Ennek részleteiről azonban alább fogunk beszámolni.

Nem túl sok jót mondhatunk el egy másik, németül 1850-ben, magyar fordításban csak a kiegyezés után megjelent munka magyar kiadásáról sem. Czetz János vezérőrnagy, aki 1849 május–júniusában Bem távollétében az erdélyi hadsereg főparancsnoka volt, az elsők

között adta ki emlékiratát. A munkának jó visszhangja volt, s Czetz 1851-ben az 1849 májusáig terjedő részt szinte szó szerint bedolgozta a Klapka György neve alatt kiadott kétkötetes munkába, amelynek az erdélyi hadjáratra vonatkozó fejezetét Czetz írta. A Hamburgban megjelent eredetét 1868-ban fordításban tette közzé Komáromi Iván; azonban a fordítás tele van leiterjakabokkal, s a fordító fenekestől felforgatta a kötet eredeti rendjét. Ám emellett bizonyos részeket egyszerűen kihagyott; így például azt, ahol Czetz idézi Bem 1849 telén Görgeiről tett nyilatkozatát: „Fiatal barátom, Görgei nem tábornok, mert aki Schwechattól Selmecig fut anélkül, hogy egyszer is megállna, nem érdemli meg a tábornok nevet. S figyeljen még ide, Görgei rossz ember.” Bem sajnos igazat mondott – írja Czetz.

Voltak aztán az önmagukat delfinálók. Ilyen volt Czetz szerzőtársa, Klapka György. Klapka először az 1849. április–október közötti emlékeit tartalmazó kötetrel (*Memoiren von April bis Oktober 1849*) lépett a német és angol közönség elé, majd a könyv sikerére tekintettel, Czetzcel közösen írták és jelentették meg a már említett kötetet. Klapka e munkákban német fordításban több, a birtokában lévő iratot is közzétett.

1886-ban egy újabb, magyarul és németül megjelent kötetrel folytatta emlékiratai kiadását. Ez a kötet részben az 1850–1851-es kötetek anyagára épült; így az 1851-es *Nationalkrieg*ből emelte át több csata leírását. A szabadságharc történetéből részletesebben az 1849. május–októberi, tehát a *Memoiren* által tárgyalt időszakokkal foglalkozott, itt teljes bekezdéseket emelt át fordításban a *Memoiren* szövegéből; ugyanakkor ki is hagyott belőlük, pl. az 1849. júliusi 4-i komáromi haditanács ismertetésénél egy Thaly Zsigmond alezredes felszólalását tartalmazó részt. Ezekre az eltérésekre a kortársak közül Görgey István, majd az 1930-as években a Klapka emlékiratainak kritikai vizsgálatát elvégző Lengyel Tamás felhívta a figyelmet.

Az igazi meglepetés azonban akkor érte a kutatókat, így az *Emlékeimből*t az első megjelenés után száz évvel publikáló Katona Tamást, amikor kiderült, hogy Klapka nem csupán a törzsszöveghez, hanem az általa közölt dokumentumokhoz is hozzányúlt, s egész bekezdéseket hagyott ki vagy írt át bennük. Egyes esetekben feltételezhető, hogy a kihagyás oka egyszerű figyelmetlenség, esetleg a nyomda gondatlan munkája lehetett. Mással aligha magyarázható, hogy Kossuth 1849. június 7-i leveléből több bekezdést is kihagyott az 1886-os kötetben, holott az 1850-es *Memoiren*ben a teljes szöveget leköszölte német fordításban.

Klapkával némileg előreszaladtunk, hiszen időben megelőzi az ő kötetét nagy ellenlábásának, a szabad-

ságharc legkártékonyabb hadvezérének, Henryk Dembińskinek az emlékirat-kiadása. Dembiński még a törökországi emigrációban kezdte el írni emlékiratait, francia nyelven. Az elkészült munkát Dembiński valamikor letisztáztatta, s még a tisztázati példányon is javított. Jelenleg tehát két kézirat áll a kutatás rendelkezésére, ám egyesített kiadásukra jelenleg kevés a remény, ugyanis Dembiński kézírása gyakorlatilag olvashatatlan: a francia nyelvterületen szocializálódott Borus József sem tudott vele mit kezdeni. A kutatót csak részben kárpótolja az, hogy Dembiński iratai között fennmaradt az az 1849 márciusában írott hosszú igazoló irat, amelyben első balszerencsés fővezérségének történetét igyekezett kedvező beállításban tálalni a magyar politikai vezetés, elsősorban Kossuth előtt.

Az emlékiratoknak azonban 1873-ban előbb a német, majd egy évvel később a magyar kiadása is megjelent. A munka egyes állításait Dembiński másik ellenlábasa, Görgei Artúr részesítette szakmai kritikában. Magát a szöveget azonban mind ő, mind az egyes állításokat vitató többi kortárs, mind pedig a későbbi szakirodalom egy évszázadon át hitelesnek fogadta el. Az Alfons F. Danzer által sajtó alá rendezett kiadás tehát afféle kártékony számítógépes vírusként végigfertőzte a korszakról szóló nagy összefoglalókat, így Gelich Rikárd, Breit József munkáit, illetve a kisebb rész tanulmányokat is.

Holott, mint azt az 1970-es években Borus József az eredeti kézirat és a kiadott szöveg összevetése alapján megállapította, a kiadás inkább tekinthető Danzer, mint Dembiński munkájának. Danzer gátlástalanul hagyott ki egész bekezdéseket, írt bele a szövegbe, s az érdekesség kedvéért a Dembiński irathagyatékában található, de az emlékiratok szövegében nem szereplő – időnként rosszul elolvasott és megcsonkított – dokumentumokkal tüzdelte tele a kötetet.

Az 1880-as évek egyik szenzációja volt Kemény Zsigmond 1849-es „emlékiratának” kivonatos közlése. A publikáció a kor nevezetes publicistájának, Beksics Gusztávnak a nevéhez fűződik. Beksics a kéziratot „közéletünk egy kiváló férfianak” szívességéből kapta meg, aki nem jogosította fel az emlékirat teljes terjedelmében való közlésére. „De adom belőle mindazt, ami Keménnyel kapcsolatban van, vagy pedig forradalmunk eseményeinek hátterére vet élénk világitást” – írta az emlékirat bevezetőjében. A szöveg közlése után pedig így folytatta: „Kihagytam belőle az országgyűlési tárgyalások legnagyobb részét, valamint több oly részletet, melynek közlésére nem nyertem felhatalmazást. Kemény és pártjának, a békepártnak, Kossuth ellenében kifejtett harcára és Kemény állásának megjelölésére

szorítottam a közlött részletek megválogatásában. Ezek így is bevégzett egészlet képeznek, és számos új, eddig ismeretlen adatot tartalmaznak.” Szerencsére a Beksics által használt eredeti kézirat fennmaradt, s bekerült a Magyar Országos Levéltárba, noha egyes részei erősen rongáltak, néhány, Beksics korában még meglévő ív pedig időközben eltűnt. Az első néhány ív valamikor, még mielőtt Beksics kiadta őket, vizet kaphatott, mert egyes szövegrészek olvashatatlanná váltak. Megállapítható, hogy Beksics elsősorban ezeket hagyta ki, de miután a sérülések nem igazodtak a szöveg belső tagolásához, a húzásnak áldozatul estek olvasható szövegrészek is. Másodszorban kimaradtak az országgyűlés nyilvános üléseinek a Közlönyben közzétett jegyzőkönyveken alapuló kivonatos ismertetései is.

Beksics közléséből azonban kimaradt néhány más szövegrész is; így az, amelyben Kemény Vida Károlynak, a Budapesti Híradó konzervatív szerkesztőjének tanúságára hivatkozik; vagy ahol leírja, miért követte a parlamentet Debrecenbe. Ezekből a szövegrészekből is kiderül, hogy Kemény munkája nem emlékirat, hanem a cs. kir. haditörvényszék előtti igazolását szolgáló védőirat. Állításait tehát ennek fényében kell értékelnünk. Ugyanakkor megállapítható, hogy Beksics közlése az eredeti kéziratnak kb. kétharmadát tartalmazza; információs értéke viszont – ha egyáltalán lehet így fogalmazni – az eredetiének körülbelül kilencven százaléka. Megjegyzendő, hogy a delfinizált szöveget később tovább delfinizálták. Miután Kemény védőirata az országgyűlés több zárt üléséről is tartalmaz tudósítást, a népképviselési országgyűlés jegyzőkönyveit és fontosabb iratait tartalmazó kötetnek a zárt ülésekről szóló tudósításokat tartalmazó részébe ezeket is felvették. Ám pl. az 1849. január 12-i zárt ülésről szóló részt összesen húsz sornyi, jelzetlen kihagyással adták közre.

Részben Beksics közlésére reflektálva adta közre saját emlékiratait Madarász József, az 1848–49-es országgyűlési baloldal jeles tagja. Madarász Kemény védőirata, Kovács Lajos röpirata és Kazinczy Gábor ekkortájt megjelent 1849-es védőirata, illetve a korabeli sajtó alapján kombinált emlékirataiban ugyan napló-szerű tördelésben írja le az eseményeket, azonban néhány szűrőpróba-szerű vizsgálatból is kiderül, hogy Madarásznak nem voltak ilyen feljegyzései; egy 1849. január végi képviselőházi zárt ülést pl. teljes egy hónappal eldatált. Az emlékirat érdemei közé tartozik, hogy közli Madarász László néhány, saját 1848–49-es ténykedésére vonatkozó emigrációs magánlevelének szövegét – sajnos azonban, a korszak sajátos forrásközlési szokásának megfelelően, a levelek szövegéből csak a

címzett és az aláíró személye hihető; a szövegek többségét teljesen átírta. Így járt el pl. Madarász László egy 1878. decemberi levelével, amelyben az az országgyűlés 1848–1849 fordulóján Debrecenbe történt átköltözésének körülményeiről számolt be.

Az 1880-as évek egyik legfontosabb vállalkozása volt Széchenyi István gróf életműkiadásának megindítása. Noha a megjelent kötetek mindegyikével kapcsolatban szakmai kifogások tömkelege hozható fel, a „citromdíjat” alighanem a Széchenyi-naplók kiadása vihette el. Tudjuk, hogy az 1848. március közepéig terjedő naplók Széchenyi halála után titkárához, Tasner Antalhoz kerültek, aki Széchenyi felhatalmazása alapján végignézte a szöveget, s kihúzta, pontosabban olvashatatlanná tette benne mindazon részeket, amelyeket túlzottan magánjellegűnek ítélt. A naplók Lónyay Menyhért jóvoltából kerültek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába, s kézenfekvő volt, hogy az életműkiadásban ezek is megjelenjenek. A kiadás munkáját a sorozatban már több más kötetet is szerkesztő Zichy Antal vállalta magára. A vastkos kötet azonban a teljes naplóanyag talán ha egyhatodát tartalmazta gyatra magyar fordításban Zichy átvezető kommentárjaival, amelyek azonban nem válnak el Széchenyi szövegétől. Zichy – egy képzavarral élve – még két bőrt lehúzott Széchenyi naplóiról: a naplókiadást megelőzően, kedvcsinálóként közzétett egy vegyes műfajú kötetkét, majd néhány év múlva a naplókból foglalt útirajzokat publikálta önálló kötetben. Az eredeti és annak korántsem égi mása közötti különbségre csak az 1920-as években derült napfény, amikor Viszota Gyula megkezdte az eredeti naplók szakszerű közzétételét.

Nem járt jobban a nagy ellenfél, Kossuth sem. Ő maga 1880-ban adta ki emigrációs iratainak első kötetét, majd az elkövetkező két évben újabb két kötetet. A kiadás ezután egy időre leállt, s csak Kossuth halála után, 1894–1895-ben jelent meg két újabb kötet, amelyeket Kossuth híve, Helfy Ignác rendezett sajtó alá. A hatodik kötettől Kossuth fia, Kossuth Ferenc vette át a szerkesztés munkáját, s ő tette közzé a 6–13. köteteket, amelyek közül a 11. kötet Kossuth 1841–1848 közötti beszédeit, a 12–13. kötet 1841–1849 közötti beszédeit tartalmazza.

A Kossuth Lajos által összeállított kötetekről az azok forrásértékét egyébként méltányoló Arany László is megállapította, hogy „azokban az adatok elrendezése, az események csoportosítása, az egymáshoz tartozó részek elhelyezése, szóval, irodalmi nyelven mondva: a kompozíció egyáltalán igen hiányos. Az események egymásutánját Kossuth gyakran félbeszakítja, összetartozó adatokat széjjel szór, olykor egyes leveleket több darabra oszt, s egyes darabjait más-más kötetbe teszi.”

A kötetek végiglapozása csak megerősíti ezt, annál is inkább, mert Kossuth egyes leveleket kivonatban közöl, vagy magában a szövegben is kihagyásokat eszközöl.

Míndez Kossuth részéről félíg-meddig érthető is, hiszen ő úgy szerette volna láttatni a történeteket, ahogy azokat az *Irataim* lapjain ábrázolta. Fia, Kossuth Ferenc azonban olyan szintű lelkiismeretlenséggel nyúlt apja irathagyatékához, amely már-már párját ritkítja. Erre először a hírlapi cikkek kiadásánál hívta fel a figyelmet a kortársi kritika, majd Szekfű Gyula az öreg Kossuthról írott tanulmányában szedte le a keresztvizet Kossuth Ferenc eljárásáról: „A következő [VIII–X. – Hermann Róbert] kötetekben atyja leveleit adta ki, nagyon szigorú válogatással, sem Ferenc Józsefre és az uralkodóházra, sem a Függetlenségi Pártra kellemetlen adatot nem engedett át. (...) Emellett a kiadásban sok a hiba és elnézés, ami Helfy idejében nem történt volna meg; rosszul datált levelek, egészen más évek alá helyezve, mint kellene, ismételt kiadott levelek,

ellenőrizhetetlen kihagyások.” Nemrég Tóth-Barbalics Veronika bizonyította a 1867–1874 közötti leveleket tartalmazó VIII. kötet elemzésével, hogy az „nemcsak hogy nélkülözi a tudományos kiadás ismérveit, hanem esetenként még az is megkérdőjelezhető, hogy egyáltalán Kossuth Lajos szavait, illetve gondolatait tartalmazza-e.” Ugyanígy járt el Kossuth Ferenc a *Negyvenkilencz* című lap cikkeinek újrakiadásánál: kihagyások, a bekezdések felcserélése jellemezték szövegközlését, ahogy ezt Farkas Katalin kimutatta.

Nem járt jobban Jászay Pál, a neves történétíró, Batthyány Lajos miniszterelnök titkára 1849. évi naplójának kiadása sem. Ezt Hentaller Lajos, a századforduló jeles függetlenségi publicistája jelentette meg egy gyűjteményes kötetben. Hentaller tucatnyi kihagyást eszközölt a naplóban, kipontozott bizonyos neveket, de hogy mit és miért hagyott ki, nem tudjuk, ugyanis az eredeti kézirat lappang.

Azt gondolhatnánk, hogy 1918 után szakmaibbá vált az emlékiratok kiadása, hiszen a kortársak lassan mind elmentek, s azok a személyes szempontok, amelyek lehetetlenné tették a teljes szövegek csonkítatlan közlését, megszűntek. Míndez azonban csak a látszat, hiszen a lelkiismeretlenség és az emberi hülyeség nem

korfüggő. Ennek ékes példája a feldunai hadsereg tábori lelkésze, Mednyánszky Cézár báró emlékiratainak magyar kiadása. Mednyánszky memoárja (vallomásai) 1858-ban jelent meg angol nyelven Londonban. Kései kiadása miatt a hazai szakirodalom gyakorlatilag nem vett róla tudomást, míg csak a szabadságharc diplomácia-történetével foglalkozó Óvári-Avary Károly fel nem fedezte és ki nem adta. A kiadás azonban talán csak Zichy Antal Széchenyi-naplókiadásával állítható párhuzamba, már ami a minőséget illeti. Óvári-Avary ugyanis nem lefordította, hanem gyakorlatilag átdolgozta a kéziratot. Ahogy ő maga írta: „Nem az angol sza-

vakat egymás után, hanem elsősorban az angol szavak sora által kifejezett gondolatokat, eseményeket és adatokat igyekeztem hűen visszaadni magyar nyelven. Néhány helyen – a más kézírata sajtó alá rendezőjének elősmert jogával – a londoni szöveg terjedős részeit összevontam, széthányt helyeit rendbe szedtem és főleges ismétléseit elhagytam. (...) Hogy a mai olvasóközönség a hézagoknak tetsző részeket is kellőképpen megértse, a magyar fordítást kiegészítésekkel láttam el. (...) A londoni kiadó által adott könyvcímet és fejezetbeosztást nem találtam helyesnek. A munkát tartalmának megfelelőbb címmel, bő tartalomjegyzékkel, bevezetéssel és epilógussal is elláttam. Szövegét – könnyebb áttekinthetőség végett – harmincegy fejezetre osztottam, s az egyes fejezetek – tartalmuknak megfelelő – címét is én adtam.” Azaz, miután Óvári-Avarynak nem tetszett az igazi Mednyánszky, konstruált magának egy másikat. Az olvasó legfeljebb azon cso-

dálkozik, hogy Óvári-Avary „a más kézírata sajtó alá rendezőjének” milyen „elősmert jogáról” beszél egy olyan esetben, amikor néhány bekezdéssel korábban maga írta le, hogy a mű eredeti kézírata elkallódott.

A meglehetősen lelkiismeretlen eljárást komoly kritikában részesítette a Mednyánszky életéről utóbb regényt író Sárközi György a Nyugat hasábjain. A kötet 1848–49-es részeit néhány éve Zakar Péter adta ki saját fordításában, visszatérve az eredeti szöveghez, s elhagyva Óvári-Avary beszűrésait és tudátlékos jegyzeteit.

Mednyánszkyénál nem járt jobban a nagyváradi vész-törvényszék bírójának, Földy Jánosnak az emlékirata sem. A kézirattal valamikor 1927 körül kereste fel Balassa Imre író Földy özvegye, azzal, hogy nézze meg, „hátha talál bennük érdeemeset, érdekeset.” Balassa átvette a kéziratot, de nem törődött vele, s néhány hét múlva visszaadta az özvegynek. Földyné azonban egy év múlva ismét felkereste azzal, hogy miután nem tudja, meddig él, és sajnálná, ha az örökösök kidobnák a kéziratot, Balassa vegye át azt megőrzésre. Balassa ezt megtette, majd elzárta az íróasztalába, s megfeledezett róla. Vagy tizenkét év múlva ismét a kezébe került, s akkor már végigolvasta. Miután sikerült kinyomoznia, ki a szerző (ami némileg érthetetlen, hiszen az özvegy annak idején nyilván bemutatkozott neki), úgy döntött, hogy közli az özvegygel: ki fogja adni a szöveget. Földyné azonban időközben elhunyt.

Balassa tehát munkához látott: „A töredékeket összeillesztettem, a hézagokat korabeli följegyzések, hiteles kútfők alapján kitöltöttem, az adatokat egyeztettem. Bármilyen vonzóan is írta meg naplóját Földy János, az eredeti részeket sok helyen át kellett alakítani, több fölösleges részletet elhagyni, hiányzó mozzanatokot a naplóba beleírni. Igyekeztem azonban tiszteletben tartani Földy János akaratát. Munkaközben minduntalan éreztem, hogy az ő keze jár az enyém előtt a papiroson, és az ő szeme parancsol nekem. Gondolkozását, felfogását, véleményeit hibátlanul és hiánytalanul visszatükrözi ez a könyv. Ő beszél, nem pedig én! Egyes részeket teljesen az ő stílusában, előadásmódjában adtam át az olvasónak. Még nyelvi sajátságait és a korszerű beszéd ízét is igyekeztem megőrizni.”

Nos, Balassa átdolgozása gyakorlatilag a „megszüntetve megőrzés” tipikus példája. Az általa kiadott kötetben egyetlen mondat, egyetlen dátum sem egyezik Földyéivel; a kéziratot többszörösére duzzasztotta fel más börtönemlékiratok, főleg Barsi Neumann József bicskei plébános visszaemlékezésének felhasználásával. Balassa becsületére legyen mondva, hogy az eredeti kéziratot átadta a Magyar Tudományos

Akadémia Könyvtárának, s az ma is megtalálható a Kézirattárban. Az eredetiből Tóth Gyula tett közzé néhány részletet 1978-ban.

Nem sok jót mondhatunk el az autodidakta történész, a szorgalmát a színvonallal párosítani nem képes Ács Tivadar működéséről sem. Ács Tivadar valósággal ontotta a Kossuth-emigrációról szóló cikkeket, tanulmányokat, könyveket és szövegközléseket, de miután adatait szinte soha nem jegyzetelte, az általa feltárt anyag nagyobbrészt holt tőkének tekinthető. Szövegkiadási gyakorlatát híven jelzi a Károlyi-grófok ügyvédjének, a korszak tucatnyi jeles írójával és költőjével baráti kapcsolatot ápoló Bártfay László 1849–1851-es naplójának sajtó alá rendezése. A kiadott szövegben alig van mondat, ami egyezne az eredetivel, s pl. a Buda bevételéről szóló naplójegyzetből kihagyta a következő mondatot: „A budai nádori lakban közhír szerint három órai rablás engedtetett a győztes honvédeknek, magam láttam, hogy egy vadász (tyroli) képet s könyvet árulgatott az ott történt fosztogatásból, mások mást láttak.” Ugyanígy kimaradt május 23-án a következő bejegyzés: „A gr. Sándor ház is, úgy a gr. Telekieké (s benne b. Vayék) kiraboltatott, általában, a honvédek zsákmányoltak (bár ne engedtetett volna nekik, a magyar becsület és erkölcsiség miatt).”

Rabolni kétségkívül nem szép dolog, még ostrom után sem, de az olvasót megrabolni a teljes közléstől, szintén kárhuzatos cselekedet. Annál is inkább, mert a budai várbeli rablásokról szinte valamennyi korabeli emlékirat beszámol; Ács tehát, rosszul értelmezett nemzeti érzéstől vezetett, úgy csonkította meg a szöveget, hogy annak semmi értelme nem volt. Még szerencse, hogy azóta a napló teljes szövege is hozzáférhetővé vált egy kis példányszámú kiadványban.

Azt gondolhatnánk, hogy 1945 után, megszűnővén a „gyengéd tekintetek”, beköszöntött a Kánaán a szövegkiadások terén. Nos, korántsem, s ennek egyik első áldozata az új rendszer képviselőinek egyik történeti példás előképe, Tánics Mihály lett. Tánics *Életpályám* címmel ismert emlékiratának kötetei 1873–1885 között láttak napvilágot a Tánics Mihály művei sorozatban. A szabadságharc centenáriuma Cziror János sajtó alá rendezésében egy kötetben adták ki őket; Cziror azonban két, az emlékirat szövegéhez szervesen nem kapcsolódó rész elhagyásán kívül rövidítéseket eszközölt a szövegen. Ezek tényét igen, helyét azonban nem jelezte a kiadásban. Ugyanez a kiadás látott napvilágot közel harminc évvel később; s ezt, mint „legjobb kiadást” használta a Tánics műveit tartalmazó válogatás is.

A Szépirodalmi Kiadónál az 1950-es évek végén beinduló *Magyar Századok* című sorozat Tanárky

Gyulának, Kossuth titkárának emigrációs naplóból válogató kötetében furcsa kihagyásra akadhatunk: az 1858. augusztus 11-i bejegyzésből – ahol Tanárky ismerteti, mit mesélt Pulszky Bécsből érkezett anyósa Széchenyiről – kimaradt az a passzus, ahol Kossuth ismerteti néhány, Széchenyivel kapcsolatos emlékét; így pl. azt, ahogy egy 1848. augusztus 29-i minisztertanácson a Belgiumból frissen beszerzett lőfegyverek egyikét Széchenyi felé tartotta. Tanárky feljegyzéséből nyilvánvaló, hogy Kossuth továbbra sem bocsátott meg Széchenyinek, s egyenesen azzal gyanúsította, hogy a Batthyány-kormány minisztertanácsi üléséről titkos jelentéseket küldött az Udvarnak. S Kossuth némi elégedettséggel tapasztalta, hogy Széchenyi állítólag kijelentette: „Hej, ha én Kossuthal együtt mentem volna, szabad volna most Magyarország!” A dolog annál is érthetlenebb, mert a puska-jelenet több más, kiadott forrásból is ismert, az inkriminált naplójegyzetet pedig közel két évtizeddel korábban kiadta Bártfai Szabó László.

Sajnálatos módon ez a gyakorlat később sem ért véget. Ennek szomorú példája Perczel Miklós honvédezedes törökországi és amerikai naplójegyzeteinek kiadása. Ennek sajtó alá rendezési elveiről a következőket olvashatjuk: „Perczel Miklós kétkötetes, mintegy harminc íves naplójának első kötetét veszi kezébe az olvasó, ezt sem teljes terjedelmében. A kiadó nem tudott nagyobb teret biztosítani, másrészt a szűkebb szakmán túl a történelem iránt érdeklődő nagyközönségre és a középiskolás diákokra is számít, ezért is célszerű volt a szöveget helyenként rövidíteni. Olyan személyes, családi vonatkozású részeket, visszatérő, önmagukat ismétlő fejtegetéseket hagytunk el, melyeknek forrásértéke nincs, vagy csak nagyon közvetett; kimaradtak továbbá azok az indulatos, igazságtalan támadások, inszinuáló megjegyzések, amelyek mindenekelőtt írójukra, az egyébként rokonszenves arculatú menekült honvédtisztre vetnének árnyékot, és a nem történész olvasó számára aránytalanul sok »helyreigazító« magyarázatot igényelnének.”

Nos, a kihagyások egy része a Kossuth és egyes tábornokok elleni kirohanásokat tartalmazza – igaz, az osztó igazság keze ezúttal némileg részrehajló volt, mert a Görgeire vonatkozó dehonesztáló megjegyzések mind megmaradtak. Kimaradt kb. kétflekknyi szöveg a temesvári csata leírásából, ugyanis Perczel Miklós itt részint Kossuth és Vécsey Temesvár ostromával kapcsolatos intézkedéseit bírálja, részint pedig arról ír, hogy Perczel Mór szemrehányást tett Bemnek a csata vállalásáért, ugyanakkor Bem felszólítására sem volt hajlandó átvenni a hadsereg parancsnokságát.

Kimaradtak azok a szövegrészek, amelyekben fraktural írott német szövegek voltak – végig sem merjük gondolni, miért.

Nyilván a nagyközönség éretlensége miatti aggodalom vezette a szerkesztőket Vasvári Pál *A lázongó oláhok* című írásnak újraközlésénél. Ennek a hírlapi cikknek ugyanis 1985–1989. között három közlése is volt, de egy bizonyos szomszéd nép érzékenységét kímélendő, egyetlenegyszer sem jelent meg a teljes szöveg, s a három közlésből sem lehet összerakni azt. Még a legteljesebb közlésből is kimaradt néhány passzus. Így szerepel a következő mondat: „Az arisztokrácia úgy bánt az oláhokkal, mint India papjai a páriákkal. Megveté, lenézte őket, s igavonó barmokul használta fel.” Aztán kimaradtak a következők: „Csoda-e, ha e letiport, e porig alázott fajból minden nemesebb érzelem kihalt? csoda-e, ha a sanyargatott kebelből minden nemesebb indulat kiveszett; csak egy maradt meg: a bosszúállás véres indulata. (Czinemintye az oláh jelszava).” Szerepel a következő: „S ily szűkkeblűség után csoda-e, hogy oly könnyű volt az oláh fajt felbujtogatni a magyar ellen, kik Erdélyben az arisztokráciát képezték.” De a folytatás ismét hiányzik: „És most is dühöng még e faj vad állati böszültséggel. A magyar közöttünk (sic!) folyvást idegen, mintha ellenséges földön állanánk. Gyűlölete a magyar iránt kiirthatatlan, s ezt csak százados összeolvadás enyhítheti. Ahol tömegben nem meri megtámadni a magyart, ott egyeseket jelöl ki bosszúja áldozatául. – Egyeseknek egyik faluból a másikba átmenni nem biztos. – Útközben orgyilkos csúszik ki a bokrok közül és elejt(i) őket. – Elvonult e faj tömegenként tűzhelyeitől a vad sziklák közé. S ott él eltévedt hitében megridegülve, gyűlöletre és szánakozásra méltón.” Szerepel a következő: „És azért én oly modorban vélem célszerűnek ellenök működni, hogy egyik kezünket barátságosan nyújtunk a megtérőknek, de másikban a bosszúállás kegyetlen kardja villogjon. Kapacitálni igyekszünk őket beszéddel és proklamációkkal. De aki meg nem tér, s azontúl is lázong: arra kimondjuk: »e faj kiirtatott!« – S egyes helységekre nézve a francia forradalmat követjük, hol az mondatott: »Lyon felkelt a szabadság ellen: Lyon nincs többé.«” A folytatás megint hiányzik: „De e vérmunka sok időbe fog még kerülni, mig sikerül a sziklavár ostromolhatlan falai közé befészkelni rablócsordákat szétűzni.” Maga az indoklás is tanulságos: „A kihagyott részeket az adott körülmények közt érthető indulat diktálta. (...) Szándékosan nem adjuk közre a teljes szöveget, amelynek természetesen a kritikai kiadásban, illetve az összes művekben szerepelnie kell.”

Mik lehetnek a delfinizálás motívumai, illetve, milyen fajtái figyelhetjük meg ennek az eljárásnak?

1. A cenzúrával párosult szerzői vagy kiadói öncenzúra. Erre Kossuth vidini levele, Egressy naplója, illetve Mészáros emlékirata mutatnak jó példát.
2. Az öngazolással párosult öngazítás. Ez megfigyelhető Klapka, Kossuth vagy Madarász József iratközléseinél.
3. A szerkesztői-kiadói önbizalommal párosult lelkiismeretlenség, amely a szöveg át- vagy újraírásához vezetett. Erre jó példát nyújtanak Mészáros, Henryk Dembiński, Földy János emlékiratainak kiadásai.
4. A „gyengéd tekintetek”.
 - a) A még élő kortársakkal szembeni túlzott vagy rosszul értelmezett tapintat. Ez jellemzi Széchenyi naplóinak Zichy Antal-féle kiadását vagy Kossuth Ferenc iratközléseit.
 - b) A múlt kiemelkedő személyiségei iránti hamisan értelmezett tapintat. Ez jellemzi Bártfay László naplójának Ács Tivadar által sajtó alá rendezett kiadását, illetve Tanárky Gyula és a Perczel Miklós naplóinak kiadását.
5. A kézirat tulajdonosának instrukciói. Ez figyelhető meg Kemény Zsigmond védőiratának Beksics-féle kiadásánál.
6. Egyéb aktuálpolitikai szempontok. Ezt figyelhetjük meg Vasvári idézett cikkének közlésénél.
7. A fordító rosszul értelmezett szabadsága. Ezt figyelhetjük meg Czetz János, Henryk Dembiński, Mednyánszky Cézár emlékiratainak közlésénél.
8. Olvasati problémák. Nyilván ez lehetett az egyik oka annak, hogy Henryk Dembiński emlékiratának Danzer-féle kiadása miért olyan lett, amilyen; s ugyanezt mondhatjuk el Perczel Miklós emigrációs naplójáról is.
9. A szakértelem hiánya, amit nevezhetünk dilettantizmusnak is. Ez többé-kevésbé a fenti kategóriákba sorolt „bünösök” valamennyiéről elmondható.

Mint látjuk, a nagy mennyiségű kiadott emlékirat és napló között jócskán találkozunk ilyen-olyan okok miatt megcsonkított kiadásokkal. Ez különösen azokban az esetekben sajnálatos, ahol a sajtó alá rendező vagy kiadó által használt kézirat is eltűnt vagy lap pang. S azt is láthatjuk, hogy nem csupán a kéziratok rossz kiadásaival találkozunk, hanem korábban teljesen publikált szövegek megcsonkításával, vagy fordítás címén történő teljes összekutyulásával. Ebből is kitéjük, hogy az emberi fantázia és fantáziátlanság egyaránt végtelen; s a szövegkiadásoknál mindketőnek tág tere nyílik.

Mészáros Lázár emlékiratainak keletkezéstörténete és forrásai

A delfinizálás egyik legjellemzőbb példája Mészáros Lázár altábornagy, az első magyar hadügyminiszter emlékiratainak kiadása. Mészáros az emlékiratot Kütahyában kezdte el írni. Naplója szerint 1850. április 12-én érkeztek oda. Az *Olvasmányok jegyzéke 1850., Törökönban* című részben így ír: „Midőn Kiutahiába értem az első hó szinte betegséggel telt el. Azután miniszterialis életrajzom mellett, mi gyéren haladót, és mit legkedvetlenebb tárgya mellett mégis végezni akarrék, más könyvekre is került sor.” Ezt azonban nem kell egészen szó szerint venni, hiszen 1850. április 17–21. közötti feljegyzésében amiatt sajnálkozott, hogy „sebes kijöttünk honunkból könyveket hozni elmulasztotta velünk. Az igaz, hogy írunk, amint ezt [ti a naplót], úgy a múltat is leírjuk...” Hogy milyen ütemben haladt, azt csupán egyetlen megjegyzéséből tudjuk: az 1849. január 4-i kassai ütközet leírása után jegyzi meg, hogy e sorokat 1850 júliusában írja. Ez azt jelenti, hogy nagyjából ekkor járt a teljes szöveg kétötödénél. Miután a szövegben az 1849. júliusi események ismertetésénél Klapka első emlékirata alapján idéz bizonyos okmányokat, ez pedig 1851. január elején jutott el Kütahyába, a vonatkozó részek nyilván ezt követően keletkeztek.

Mészáros azonban nem fejezte be Kütahyában a kéziratot, hanem később is dolgozott rajta. Visszaemlékezéseinek utolsó kiegészítéseit, javításait 1852 januárjától az angliai Jersey szigeten végezte el. Az emlékiratok részét képező, de külön kötetben megjelent utólagos bölcselkedéseiben utal Klapka és Görgei emlékirataira. Görgei emlékiratai 1852 áprilisában jelentek meg, s Mészáros 1852 májusában írta Szemere Bertalannak és feleségének: „Én azon részeket, ahol ellenem beszél, el fogom olvasni, mert még sokat nem tudok magamról, a többit el hagyom magamnak beszélhetni, és kopasz fejeimet nem fogom igen törni rajta.” Az emlékiratokban található utalás azonban már elolvasottként utal a munkára, azaz, e részek nyilvánvalóan e levél után íródtak.

Unokahúgának, Szutsics Amáliának írott, 1852. szeptember 7-i levelében így számolt be egy napjáról: „Kilenc órakor már egészen kész „memoire-jaimból” mosogatom ki a foltokat, mely emlékiratoknak halálom után arról kellend szólaniok: hogy én semmi egyéb nem voltam mint csupán becsületes ember. Ez 12 óráig tart.” 1853 februárjában Szemere Bertalannak írt levelében már kész munkaként számolt be művéről. A befejezés azonban csak az 1848–49-es fejezetekre vonatkozott, hiszen még később is hozzáfűzött a szöveghez egy *Toldalék egész 1858-ig* című részt.

A 284 ívnyi (azaz 1136 oldalnyi) kézirat első 140 íve Katona Miklós honvédezredes kézírásában maradt ránk. A többi 144 ív Mészáros kézírása. Az első 140 íven is sok a törlés, javítás, beleírás; ezek mind Mészáros kezétől származnak. Noha időközben egy újabb önéletrajzi munka írásába is belekezdett, még 1858-ban is folytatta a kéziratot, mint ezt az utolsó, *Toldalék egész 1858-ig* című fejezet is bizonyítja.

Miután Mészáros viszonylag röviddel az események után írta meg a maga emlékiratát, joggal vetődik fel a kérdés, használt-e hozzájuk valamifajta emlékeztetőt? 1850-re már viszonylag komoly irodalma volt az 1848–1849-es eseményeknek; elég, ha Kossuth vidini levelére, Klapka és Csetz emlékirataira, Pulszkyné munkájára, Szilágyi Sándor köteteire, az első osztrák összefoglalókra vagy a másodkézből dolgozó német, angol, francia szerzők műveire gondolunk.

Mészáros emlékiratában, illetve emigrációs naplójában többször is utal elveszett naplóinak sorsára. Ebből tudjuk, hogy 1848 márciusáig vezetett naplói (14 kötet) Milánó 1848. márciusi kiűritésekor maradtak hátra, s nyilván veszték el, miniszterként vezetett naplója pedig 1848 decemberében Pesten maradt, s a budai várát 1849. május 21-én visszafoglaló s a házak egy részét, így Mészáros korábbi lakását is kifosztó honvédek dúlásának esett áldozatul.

Az emlékiratok írásakor komoly segítséget jelenthettek azok a személyes beszámolók, amelyeket a többi emigránstól hallhatott. Az elbeszélők közül kétségkívül a legfontosabb Henryk Dembiński altábornagy lehetett, akivel Mészáros együtt menekült ki a temesvári csata után, s akivel szinte sülve-főve együtt volt. Dembiński 1849. február–márciusi fővezérségének, illetve 1849. április–júniusi északi hadsereg-parancsnoki tevékenységének adatait Mészáros nyilván tőle magától vette. A már említett Katona Miklós – akiről Mészáros emlékiratában is meleg szavakkal emlékezik meg – az 1848 őszi erdélyi és partiumi eseményekről, illetve Dembiński észak-magyarországi ténykedéséről nyújthatott fontos adatokat. Valószínűsíthető, hogy Mészáros a Perczel-testvérektől, főleg a monomániás bátyjánál, Mórnál társaságibb Miklóstól is kaphatott adatokat. Perczel Miklós egyik naplóbejegyzése kimondottan szoros, baráti viszonyra mutat, s az emlékiratban a schwechati csata előzményeiről beszámoló rész láthatólag Perczel Miklós adatain alapul. Valószínűleg az 1849. tavaszi délvidéki és péterváradai események leírásában is Perczel Miklós, illetve a Mészárossal gyakran összejáró Batthyány Kázmér adataira támaszkodhatott. Ez utóbbitól nyilván hallhatott a Szemere-kormány belső viszonyairól és külpolitikájáról is. Az 1848 őszi

erdélyi eseményekről kütahyai „kosztos társa”, Berzenczey László volt székelyföldi kormánybiztos is adhatott információkat. Miután a Kütahyába internáltak között jó néhány, korábban az erdélyi hadseregben szolgáló katona akadt, tőlük is kaphatott adatokat. Kossuthot láthatólag kerülte, vele tehát nemigen értekezhetett a történetekről.

Emigrációs naplójának végén összefoglalja kütahyai olvasmányait, de ezek között a magyar szabadságharcra vonatkozó munkát csupán egyet találunk, Pulszkyné angol kötetét. A naplóban magában többször utal hírlapi olvasmányaira, amelyekből szintén szerezhette a szabadságharc történetére vonatkozó adatokat.

Ami a nyomtatott forrásokat illeti, az emlékiratok első, 1848-as részében Mészáros szinte alig hivatkozik ilyenekre. Először az 1848. decemberi és 1849. januári hadiesemények visszatekintő ismertetésénél (azaz nem maguknak az eseményeknek a leírásánál) említ egy francia fordításban megjelent osztrák összefoglalót. Majd az 1849. március végi események leírásánál hivatkozik egy csehországi német lap egyik cikkére, amely valószínűleg egy Damjanich-jellemrajz lehetett. Az 1849. májusi események ismertetésénél hivatkozik Perczel egy, 1849. május 15-én a hadügyminisztériumhoz intézett levelére. Ezt először Mészáros Károly közölte, majd az ő közléséből vette át Szilágyi Sándor. A továbbiakban szintén többször idéz olyan levelekből, amelyeket Szilágyi valamelyik, 1850-ben megjelent munkája közölt; az 1849. júliusi események leírásánál pedig a Klapka emlékirataiban közölt iratokból idéz.

Milyen az emlékirat forrásértéke? Mészáros munkája kétségkívül egyike a legfontosabb 1848–1849-es tárgyú emlékiratoknak. Mint általában az ilyen tárgyú munkákban, ebben is keveredik a történetírás és a visszaemlékezés. E szempontból valahol középen áll Klapka első emlékiratának, Görgei kétkötetes munkájának személyesebb hangvételi, illetve Csetz, Pulszkyné, Irányi Dániel vagy Horváth Mihály műveinek összegző igényű megközelítésmódja között.

Mészárosét azonban valamennyitől megkülönbözteti, hogy az első hadügyminiszter 1848 májusától 1849 augusztusáig egyik kulcsszereplője volt az eseményeknek, azaz jóval több eseményről voltak első kézből származó információi, mint a többi emlékiratírónak. S ha a másodkézből kapott adatai nem is mindig megbízhatók, sok bennük a szóbeszéd, a félinformáció, mindannak leírása, aminek személyesen volt tanúja, általában kiállja a történeti kritika próbáját.

A kézirat – Mészáros naplóihoz hasonlóan – egy alkalommal majdnem megsemmisült. Amerikai emigrá-

ciója során Mészáros egy ideg gazdálkodóként kereste kényerét a New Jersey állambeli Scotch Plains-ben. 1854. március 1-jén azonban, fényes nappal, leégett a háza, ahol Katona Miklóssal és Dancs Lajos honvéd századossal laktak együtt. Mészáros maga is a házban volt, amikor a tűz kitört, így Katona és Dancs legfőbb dolga az volt, hogy az öregurat kimentsék, illetve az ő holmijait, közte könyvtárát és iratait kidobálják az ablakon; így is odavesztek Mészáros kütahyai emlékei, magyar pénzei, otthonról hozott bútorai.

Az emlékiratot Mészáros – más holmijaival együtt – 1858-ban Genfbe küldte, s maga is oda szándékozott utazni, amikor az angliai Eywoodban megbetegedett és 1858. október 25-én meghalt. Hagyatékát a volt 1848–49-es kormánybiztos, Puky Miklós őrizte meg, s ő bocsátotta a történetíró Horváth Mihály rendelkezésére, amikor az az 1860-as évek elején a *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* című munkáját írta, amely 1865-ben Genfben látott napvilágot. Horváth több helyen idézett is a kéziratból. Valószínűleg szintén Pukytól kapta azt meg Vetter Antal altábornagy, aki egy időben a honvédsereg fővezére, majd 1849 nyarán a délvidéki hadsereg főparancsnoka volt, mert ő is használta azt emlékirata írásakor.

Horváth munkája 1865 nyarán bejutott az országba. Szokoly Viktor szépíró és publicista ebből értesült az emlékiratok létéről. Szokoly már hosszabb idő óta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy kiadja Mészáros külföldi leveleit; kézenfekvőnek tűnt tehát a gondolat, hogy az emlékiratokkal együtt jelentesse meg ezeket. Egyenesen Pukyhoz fordult, s arra kérte, hogy a kéziratot közlésre engedje át neki. Miután az országgyűlés újabb összehívásából arra lehetett következtetni, hogy előbb-utóbb valamifajta megegyezés jön létre a birodalom vezetése és a magyar politikai elit között, a kézirat megjelentetése valóban nem tűnt lehetetlennek. Puky végül hosszas levelezés után 1865 végén juttatta el a kéziratot, valamint Mészáros valamennyi más fennmaradt iratát Szokolynak.

A kiadás – avagy hogyan delfinizáljunk?

Miután Szokoly Puky Miklótól megkapta Mészáros emlékiratát, lemásoltatta a kéziratot, „s e másolaton végzé irályi javításait s a szövegben előforduló ismétlések vagy *más* tekintetek által igényelt kihagyásait, mely kihagyások egyébiránt mindenütt kipontozásokkal jelölvék meg, valamint némely összevont helyek a többitől eltérő betűkkel való nyomtatással.” A tervezett egy kötetből végül három lett, amelyek összesen hat füzet-

ben láttak napvilágot. Először a *Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata* című kötet füzete jelent meg, benne Mészáros emigrációs leveleinek, illetve önéletrajzának kivonatos közlésével. Ezt követték az emlékiratok (eredeti címén: *Történeti töredékek egy miniszteriális életből*), majd Szokoly Mészárosról írott életrajza. Terjedelmi okokból azonban a kötött példányokban az életrajz az első füzetrel került egy kötetbe. Az első három füzet 1866 decemberében hagyta el a nyomdát, a negyedik füzet január 20. körül, az utolsó kettőről Szokoly azt írta Szilágyi Sándornak, hogy remélhetőleg a hónap végéig azok is megjelennek.

Mészáros emlékiratainak közlése azonban nem volt teljes. A közlő elhagyta a 2. kötet utolsó három fejezetét. Ezek közül a XI., *Igaz is, nem is okoskodások. Esméletek s n[em] eszméletek. Remények, jellemrajzolatok sat.* című fejezetet 1871-ben önálló kötetben *Esmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről* címmel jelentette meg. A XII., *Az osztrák dinasztianak s kormányának* című fejezetet (334–341. folio) és a később írt *Toldalék egész 1858-ig* című fejezetet (341–347. folio) azonban sem ekkor, sem később nem adta közre.

Szokoly becsületére legyen mondvá, hogy nem ült rá a kéziraatra, hanem azt 1867. február 16-án kelt levelében felajánlotta az Akadémia könyvtárának; többek között azzal az indokkal, hogy a kézirat bővebb az általa publikált szövegnél, s „hogy ez iratok hazánk történetének legfontosabb szakából, magas polcon szerepelt egyénétől nyújtanak följegyzéseket”. Az Akadémia 1867. június 3-i ülésén elfogadta az ajándékot, amelyért Arany János titkár 1867. június 21-én kelt levelében mondott köszönetet Szokolynak. A kézirat két kötete ma is itt található. Szomorú tény ugyanakkor, hogy a azóta eltelt száznegyven évben tudomásunk szerint összesen három kutató, Urbán Aladár, Ács Tibor és jómagam használtuk az eredeti kéziratot; a többiek megelégedtek Szokoly változatával.

Szokoly kétségkívül nehéz helyzetben volt az emlékirat kiadásánál, hiszen a sajtó alá rendezés és a kiadás még a magyarországi neoabszolutisztikus kormányzás utolsó periódusára esett, s ahogy egy, 1867. február 16-án Arany Jánoshoz, az Akadémia titkárához intézett levelében írta, „én azokat nem teljesen bocsátám közre, a fegyverletétel és Komárom átadása utáni dolgokat elhagyván, részben az ismétlések, részben nem szorosan a tárgyhoz tartozáságuk s részben amiatt, mert a véres visszatorlás eseményeinek elősorolása, könyvem közrebocsátása idejekor, az osztrák cenzúra eljárása folytán a Mészárosra vonatkozó egész gyűjtemény megjelenését kockáztatta volna”.

Egy kérdés azonban mindenképpen nyitva marad: miért sietett annyira Szokoly a publikálással? Az ugyanis elég valószínűnek tűnt, hogy az 1865-ben összeült országgyűlés ezúttal nem fog olyan fiaszkóval véget érni, mint az 1861. évi; azaz hogy előbb utóbb csak bekövetkezik a nemzet és az uralkodó kiegyezése. Ám elképzelhető, hogy Szokolyt éppen az 1861-es tapasztalatok nógatták sietségre. Az akkori félalkotmányos periódusban ugyan megjelenhetett néhány 1848–49-es tárgyú kötet, köztük Szokolynak a *Honvédelet* című munkája; de például Gaál Miklós honvédtábornok magyarra fordított, kiadásra előkészített emlékiratának nyomdai példányát a cs. kir. hatóságok lefoglalták. Erről Szokoly Abonyi Lajostól is tudhatott; az eredeti kézirat ugyanis Abonyi birtokában volt, s ő is fordította le azt magyarra.

Szokoly tehát bevallotta és a kiadott szövegben is jelezve, megcsonkítva, megrövidítve adta ki a szöveget. Ez az adott helyzetben akár még érthető is lett volna. Szokolyból azonban kibújt a stilszta is, és soronként, mondatonként átírta Mészáros szövegét. *Az a szöveg tehát, amelyet az emlékiratok nyomtatott kiadásában olvashatunk, nem Mészárosé, hanem Szokolyé.* Azok az „írályi javítások”, amelyekre Szokoly bevezetőjében utalt, a kézirat teljes átírását jelentették. Mindez különösen annak fényében érdekes, hogy az emlékiratok bevezetésében azt írja, miszerint az azokban „nagy számmal eléforduló egyének és osztályok jellemzéseit – habár itt-ott erősebb vonásokkal is lennének azok eszközölve, – megváltoztatni, vagy a kifejezésekben szelídíteni annál kevésbé tekinthetjük magunkat feljogosítottoknak, mert emlékiratunk nagy súlyt fektet ezen jellemzéseire, melyek egyébiránt úgyis csak egy ember nézetét tolmácsolnák, ha nem lennének hüvek, mit nem igen hihetünk írójuk hazaszerte közmondásossá vált becsületessége és igazságszeretete mellett.” Csak utóbb, az Aranyhoz intézett, már idézett levélben vallotta be, hogy „az én kiadásomban az Emlékiratoknak nem csak irányán tevék tetemes s nézetem szerint szükséges változtatást, de mert a szövegből magából egyes kifejezéseket, sokszor egész hosszabb pontokat is ki kellett hagynom, hol azután az emlékiró helyett én, mint közlő veszem át az elbeszélés fonalát.”

Miben álltak ezek a változtatások? A kéziratot áttekintve négy típust figyelhetünk meg.

1. Jelzett kihagyások. Szokoly – főleg az első kötetben „—”-tal hívta fel a figyelmet az általa eszközölt kihagyásokra. Ezek között van egy-két szavas, félmondatos, egy-két mondatos, de több oldalas kihagyás is. A kihagyások meglehetősen tendenciózusak: az uralkodó-

házra, az uralkodóra, az osztrák kormányra, a cs. kir. hadseregre tett valamennyi kétértelmű, bíráló vagy éppen gúnyos megjegyzés áldozatul esett Szokoly buzgóságának. Az első kötetben a kihagyások mennyisége kb. két nyomdai ívnek felel meg.

2. Jelzetlen kihagyások. Szokoly ezzel az eszközzel főleg a második kötet esetében élt meglehetősen gyakorisággal. A már említett, nem közölt fejezeteken kívül további, mintegy másfél ívnyi szöveg esett áldozatul a kihagyásoknak.

3. Összevonások. Szokoly Mészáros azon közjogi fejtegetéseit, amelyeket a magyar–osztrák viszonyról, az október 3-i manifesztumról, I. Ferenc József trónra lépéséről, az olmtüzi alkotmányról és a függetlenség kimondásáról írt, a szöveget zanzásítva, saját szavaival, a politikailag kényes megjegyzéseket kihagyva adta vissza.

4. Átírások. Szokoly több helyen olyan módon fogalmazta át a szöveget, hogy az elveszítette eredeti értelmét. Erre csupán két példát hozunk fel: az emlékiratok szövegében Mészáros ismerteti Melczer Andor hadügyi államtitkár 1848. augusztusi drávai kiküldetését, majd leírja, hogy Melczer szeptemberben lemondott az államtitkárságról, s Bécsbe ment. Igen ám, de a kiadott szövegbe Melczer neve helyett valahogy Teleki Ádámé került, sőt, azon a ponton, ahol Mészáros arról ír, hogy „ő [Melczer] a magyar eljárást és Jellačić elleni fegyveres erő kiállítását rosszallta”, az „ő”-t Szokoly Telekire cserélte le.

Ugyanez érvényes arra, amit a bán üldözéséről ír. Az eredeti kéziratban ez áll: „Ezen mellékes, s talán haszontalan észrevétel után visszajövök a sebesen Bécs felé rúgtató Jellasicsot fontolva elérni akaró magyar sereghez. Ez legjobb akarata mellett sem volt képes hamarabb haladni, mert mint tudvák, összeszedett népei rendetlenek, rendes menethez nem szokottak, órákat sükségeltek, míg összejöttek, órákat, még megindultak, órákat, még elérkeztek, órákat, még elhelyeztetek, s így Jellasics jól számoló és jól fontolt előlátásának köszönhetette, hogy útközbe meg nem támadtatott, s talán meg nem veretett. Be szép lett volna a kérkedni szerető költő generált fenyegető seregével kissé megleckézni, ha nem is legyőzni, vagy ellenkezőleg, ha a költő tábornok csínyét követhetett volna a magyar seregen, akkor az ágyúörgésről méltán beszélhetett volna, és mégis idejében Bécs alá érkezhett.”

Szokoly ezt így fogalmazta át: „Jellasics Bécs felé legjobb akarata mellett sem volt képes gyorsabban haladni, mert mint tudva van, összeszedett népe rendetlen levén, rendes menethez nem szokott, s órákat sükségelt arra, míg összejöhetett, órákat, míg megindult, órákat, míg elérkezett, órákat, míg elhelyezke-

dett, – s így Jellasics jól kiszámolt s megfontolt előrelátásának köszönhető, hogy meg nem támadtatott, s tán meg nem veretett.” A második mondat természetesen kimaradt a közlésből.

Voltak persze finomabb átigazítások is. E tekintetben jellemző, ami a Mészáros–Petőfi afférról írottakkal történt. Az eredeti kéziratban ez áll: „Debrecenben történt Petőfivel, az eredeti nagy költőink egyikével a hadügynek baja, kit ő nyakravaló nélküli megjelenésért, az egyenruhái szabályzat ellenére, ennen verseivel figyelmeztette, és mivel az à la Hamlet divatnevezés nem tetszett, goromba hírlap útján kifejezéssel nyilvánítván megvetését, honvéd ruhájának és tisztének többé nem akar esmértetni. E goromba levél sajtó útján nyilvánított, mire Petőfi beesvén szerepébe, elmény s jó szatírárt írt a hadügy ellen, mire a miniszter jót kacagott, a becstelenített honvédtisztek pedig jónak találtak. Ez, ez szép volt, s ami szebb volt, Bem propter hoc őrnagynak nevezé. Ez, mint kuriózum álljon itten, hanem menjünk inkább a legnagyobb tényre át.” A Petőfi-rajongó Szokoly a stilizáláson kívül mindössze annyit tett, hogy az „eredeti nagy költőink egyiké”-ből „eredeti nagy költőnk”-et csinált.

A kihagyásoknak és átírásoknak azonban van még egy következménye. Miután az emlékirat kiadott szövegében Mészáros keményen bírálja Kossuthot, Görgeit, az országgyűlést, sajtót, a radikálisokat, az olvasónak néha az az érzése, hogy egy anekdotikus stílusú Kemény Zsigmond-féle *Forradalom utánt* olvas; s egy idő után nem érti, mit keresett Mészáros a magyar ügy mellett. A kihagyásokat is elolvasva azonban nyomban kiderül, hogy Mészáros politikai nézetei korántsem voltak dinasztikusnak vagy konzervatívnak mondhatók. Az osztrák hadsereg szellemére, a birodalmi politika kisszerűségére, intrikusságára és aljasságára vonatkozó, az uralkodóház tagjaira tett megjegyzései mind-mind azt bizonyítják, hogy Mészáros nem véletlenül maradt meg végig a függetlenségi harc táborában. Voltak és lehettek fenntartásai a kossuthi politika stílusával és célszerűségével szemben; ám emlékirata soraiból mindenütt kitűnik a magyar küzdelem jogosságába vetett hite.

Végül találtunk egy olyan kihagyást, amely nem Szokoly, hanem Mészáros (vagy a véletlen) műve. Tudjuk, hogy Mészáros szűk marokkal mérte az elismerést, lett légyen szó akár személyekről, akár csoportokról. A kézirat I. kötetének 91–92. folióján találunk egy szép leírást a honvédség két legvitézesebbnek mondott alakulatáról, a 3. és 9. honvédzászlóaljról. Mészáros a szöveg mellé három helyen is odaírta: „Ez is kimarad. Máshova besorolni [91/v.] – Ez kimarad. Máshova

sorolatik [92/r.] – Kimarad. Máshova iratik. [92/v.]” Ám a máshová sorolás elmaradt, s végül Szokoly sem tudta hova beilleszteni a szöveget. Tanulmányunk zárásaként ezt a szöveget közöljük:

„Ha mindjárt hibát követek is el az időszámlálás ellen, mert az itt előhozandó tettek többnyire később követettek el, de hogy részleteket könnyen elfelejtő emlékezetem el ne hallgattassa vélem, dicső oszlopot akarok emelni az első tíz honvédzászlóalj közötti 3-dik és 9-diknek. – Ennek elseje nagyobb részét Szeged városából és Csongrád megyéből; a másodika Kassa és a szomszéd tót megyék tájékairól fiatal, úgyszólván gyerkőce tanulók- és hivatalnokok fia-, mívész- és mesterlegényekből lévén összeállítva, amelyhöz Debrecen városa szinte több protestáns tanulóit és más fiataljait adván, alakultak. – A 3-dikat Damianics fékezte és oktatta, ezt lehet mintazászlóaljnak nevezni, mivel vitézséget engedelmességgel párosított. A 9-dik magamagát nevelte, vitézzé lön, de harcon kívül féktelen. – A 3-dik, mint először tízbe [!] jöve, bátorságának jelét abba mutatta, hogy az első közepettek szétpattant úrgolyó, bár 10-et magával elsöpre, rettentlenül, mozdulatlanul megtartá helyökbe, tovább pedig, amint harci eljárásban korosodtak, mind jó, hű, bátor, vitéz katonák maradtak. – A 9-dik zászlóaljt a sors Banátba vezette, s ott, mint fiatal katonák, első tetteket avval kezdék, hogy nagyobb számú ellenségtől elfoglalt sáncokat ostrommal bevették, és több ideig Versec és Fehértemplom közt, sokszorozott ellenség közt a két várost a hazának megtartották. – Az idők eseményei a 3-dik és 9-dik zászlóaljat később egyesítette, és ezen két zászlóalj maga a mindenfelől felkelő rácokat vitézsége által úgy tudá fékezni, hogy azon tájék a hazának megtartatott. Ha dicső tetteiket előszámlálni tudnám, úgy számtalan, és mindég nyertes ostromok, ütközetek lajstromát tartoznék felmutatni. Elég legyen, ha azt mondom, hogy ahol a két veressapkás zászlóalj mutatta magát, ott a győzelem biztos volt, és midőn a későbbi szerencsétlen beütése által Windisch-Grätznek Bácsot, Banatot fel kelle adni, hogy a magyar hon máshol mentessék meg, otthagván dicső tetteikkel telt harci tereket, nagyobb honi sereghez csatlakozván, még egy zászlóaljt, a 19-dik sored 3-át találván, nem volt oly merész s bátor tett, nem volt sánc, nem volt ágyüteg, mely vitézségöknek ellenállhatott volna; úgynnyira, hogy már a veressipka láttára is ingadozni kezdte az ellenség, és később a veressipkát dicsőség jeleül csak a harctéren kitüntetett zászlóalji katonáknak volt szabad hordozni. – Éljen a haza emlékezetében, és a késő világ hirdesse érdemeiket! Ezen két zászlóaljak vitézségét később több más honvédzászlóaljak követték, melyekről meg nem emlékezhethetnem csak sajnálnom kell.”